

## Eesti-liivi ja läti ühisest fraseoloogiast ning süntaksist.

Kuigi meil eesti-liivi ja läti keelelisist kokkupuuteist sõnalaenude alal on olemas ammugi juba päris üksikasjaline ülevaade, puuduvad seni pea täielikult uurimused semantiliste ja süntaktiliste laenude (*calque*) üle, nagu seda on rõhutanud ka J. Endzelin lätlaste poolel<sup>1</sup>. Tähtsal määral on see seletatav küll asjaoluga, et meil on siin tegemist keeleteaduse haruga, kus metoodiline külg nõuab veel teatud aega arenemiseks. Indo-euroopa keeleteaduseski on selliseid uurimusi veel väga vähesel määral<sup>2</sup>.

Vaadeldes eriti semantilis-süntaktilisi nähtusi laenuvahekorra eesti-liivi ja läti keeltes, oleme võrdlemisi õnnelikus seisukorras selle tõttu, et meie uurimisalaks on keeled, mis kuuluvad kahte hoopis erinevasse keelkonda. See lubab mõlema keelerühma eriomadusil esile kerkida hoopis ilmekamalt. Pealegi on siin laenuvahekorras ainult osa selle kahe rühma keelist, kuna ülejäänud osa võime edukalt kasutada võrdluseks kui oma iseloomu puhtakujulisemalt säilitanud reserve. Eesti-liivi poolel moodustavad seesuguse soodsa võrdlusallika teadagi muud läänemere-soome keeled, kuna läti poolel on meil reservina kasutada leedu keel, mis

<sup>1</sup> J. Endzelin, *Lettische Grammatik*, lk. 9.

<sup>2</sup> Meid praegu huvitavate balti keelte alalt võime nimetada õieti ainult E. Fraenkel'i artiklit *Calchi semantici e sintattici dallo Slavo nel Lituano del territorio di Vilna* itaalia ajakirjas *Studi Baltici* IV (1935). Muust kirjandusest mainime veel: K. Sandfeld, *Notes sur les calques linguistiques* (V. Thomseni juubelalbumis, 1912); E. Wellander, *Studien zum Bedeutungswandel im Deutschen I* (1917), lk. 103—137; A. Carnoy, *La science du mot* (Louvain 1927), lk. 225—232.

ka semantikalt ja fraseoloogialt on sageli arhailisemal tasemel kui läti keel. Ainult väga kahetsemisväärt on, et leedu keele alal ei ole veel ilmunud niisugust sõnastikku, mida oma fraseoloogiliselt rikkuselt võiksime võrrelda meie Wiedemann'i ja läti suure Endzelin-Mühlenbach'i sõnastikuga. Sellega on ka seletatav, miks käesolev kirjutiski peab tahtmatult jääma vaid esialgseks katseks, võib-olla liigagi julgeks katseks<sup>3</sup>.

Häirivalt mõjuvad seesuguste uurimuste juures pahatihti ka ühised mõjustused suurte naaberkeelte poolt. Eriti saksa keele mõju meil tema pika kestuse tõttu tuleb pea alati kaaluda paralleelvõimalusena. See muudab küsimuse vahel üsnagi keeruliseks. Liivist näit. verbi 'elada' tarvitatakse ka 'tööd teha' tähenduses: *tiędą je'lląn* 'tööd teinud' 30<sup>3</sup><sup>4</sup>. Huvitaval kombel leiame samasuguse tähendusliku arengu ka läti keeles. Nii loeme eespoolmainitud Endzelin-Mühlenbachi sõnastikus s. v. *dzīvāt* ja *dzīvuot*, et need verbid peale hariliku tähenduse 'leben' tähendavad ka 'arbeiten, eine Arbeit verrichten, beschäftigt sein': *vai darbiņu nedzīvajū* 'või kas ma tööd ei elanud (=teinud)' ehk *tu dzīvoji dižu darbu* 'sa elad (=teed) suurt tööd'. Peale selle tarvitatakse lätis mõlemat verbi sel puhul, mil kõnet on laste tööst või mängust. Et lätis selline tähendus on levinud just ka Kuramaal liivlaste maa-alal läheduses, näit. Dundagas ja Stendes, siis on loomulik mõelda siin vahetuile laenusuhteile. Huvitaval kombel tunneb seda pruuki aga ka leedu keel, kuid nähtavasti õige kitsal maa-alal. Alla-

<sup>3</sup> Leedu sõnastikkude puudulikkus annab end üksikuil juhtudel tunda ka sõnalaenude seletamisel. Nii on näit. H. Ojansuu'd tabanud ebaõnn sm. *liemen*, e. *leemehiuksed* seletamiskatsel laenuna leedu sõnast *liemuo* 'tüvi, kere, keha', vt. Lisiä suom.-baltt. kosketuksiin, lk. 19. Eksitus on tulnud sellest, et O. on ilmselt tarvitanud Fr. Kur-schat'i leedu-saksa sõnastikku, kus on preisi-leedu murdelisi jooni ja kus selle tõttu mitte alati vahet ei tehta *ē* ja *ie* ning *o* ja *uo* vahel. O. aga lähtub leedu tüve murdelisest *ē*-lisest vormist, kuna algupäraselt on olnud siin *i*-diftoong, nagu leedu *piemuo* on andnud sm. *paimen*.

<sup>4</sup> Kõik liivi näited selles artiklis on võetud lugupeetud juubilar L. Kettunen'i tekstidekogust „Untersuchung über die livische Sprache“ (Tartu 1925). 30<sub>3</sub> = m. t., lk. 30, rida 3.

kirjutanu tunneb seda ainult ühel juhtumil, nimelt Rhesa-Bretkūnas'e saksa keelest tõlgitud Taaveti lauludes (1625)<sup>5</sup>: *Tadda ischeit szmogus sawo darbop ir giwen sawa laukā ikki wakaro* 'So gehet dann der Mensch aus an seine Arbeit und an sein Ackerwerck biss an den Abend', ps. CIV, 23. Siis näeme, et seal, kus liivlased veel ütleavad *mōdā t'edā* 631 'maad teha, harida', võivad Ida-Preisid leedulased öelda *gyventi laukā* 'põldu elada'. Et leedulastel see pruuk näib esinevat ainult nn. Väike-Leedu murdealal, siis võib siin otsekohe tekkida kahtlus, kas selles ei avaldu pigemini ühine alamsaksa mõju, aga autoril ei ole mitte korda läinud selleks vastavat saksa allikat leida. Võimalik on ka, et balti ja liivi keele üllatav kokkusattumine seletub lihtsalt mingi vanule põlluharijaile omase ühise kujutlusega, mida edaspidine uurimine võib-olla tõestab ka teiste rahvaste kohta.

Nn. kalkid võivad loomulikult tekkida seal, kus naabrite keelelised kokkupuuted on eriliselt tihedad. Selle tiheduse ilusamaks tõenduseks on asjaolu, et naaberkeelelt laenatakse mitte ainult hulk üksiksõnu nende vaba tarvitamisvõimalusega, vaid osalt just ka ainult teatud fraseoloogilises seoses, nii lätiski<sup>6</sup> näit.: *buojā iet* 'zugrunde gehen, verderben', *tas ir buojā* 'damit ist's vorbei', mis on laen liivi keelest, vrd. ka e. 'põhja minema'; ehk samasisuline väljend: *uka (ukās) iet* = e. 'hukka minna'. Sagedamad on siiski juhud, kus vaba tarvitamine ja kindel fraseoloogiline vormel esinevad kõrvuti, nagu näit. *ķilda* 'der Streit, Zank, Händel' ja *ķildu celt*, mis vastab liivi *kildā nust* '(„Spāne heben“) Händel anfangen'. Ehk lätlased on liivist-eestist laenanud *luga* 'kord, lugu, mäng', kuid selle kõrval ka väljendi nagu: *vienā luga (murguot)* = 'ühte lugu (unistada)'.

Neist juhtudest vaid sammuke edasi ja jõuamegi puhtakujuliste kalkideni. Nagu eesti murrete uurijad on varemgi rõhutanud, on need semasioloogilis-süntaktilised laenud hari-

<sup>5</sup> Tartu Ülikooli raamatukogu (väga haruldase) eksemplari põhjal.

<sup>6</sup> Kõik siin esitatud läti ainek, kui ei ole eriti märgitud, on pärit Endzelin-Mühlenbach'i läti-saksa sõnastikust.

likult nooremad sõnalaenudest. Seda näitab nende piiratum arv. Võiksime selle tõenduseks ms. tuua meie murdeid lätlaste naabruses, nagu Häädemeeste, Saarde, Karksi, Vastsellina jne. Noori sõnalaene läti keelest on allakirjutanu leidnud siin kümnete kaupa, kuid tõelisi kalke on ta pidanud otsima väga kannatlikult. Esitame näitena neist kaks kindlamat:

Harglas verb 'leppima' tähendab AES-i murdekogude andmeil ka 'kauplema, palkama': *kas solanę leppūtti vai tūdrīk ehk kōrdsin leppūtti ja antti kazīraha*. Lätis vastab sellele verb (sa)derēt 'passen, zusammenpassen, sich vertragen' jne., refleksiivselt 'sich aussöhnen', kuid peale selle ka 'einen Vertrag schliessen, übereinkommen': *saimnieks sader puisi* 'peremees lepib (= palkab) sulast'. Läti tähendusest 'passima, sobima' on nähtavasti arenenud ka Hargla vastava kausatiivi tähendus: 'sobitama, üles e. külge seadma, näit. lõksu': *leppūttā nt ūlēš, et hīt lõksu lāt ehk leppūttadās tō pīrd puloakķežē manu*. Ka siin on nähtavasti tegemist läti mõjuga, olgugi et allakirjutanu ei ole leidnud läti allikaist just täpset vastet. Kuid kaudselt kinnitab siin läti mõju asjaolu, et liivis sama läti verbi mõjul verb 'seadma', vastupidiselt Hargla verbi 'lepitama' semasioloogilisele arengule, on omandanud tähenduse 'leppima, palkama', nagu: *se vo'l kutē kis tānda sādīs pa pūqšāks* 43<sub>n</sub> ja samuti *ne sašsādiz* 43<sub>a</sub>.

Vastseliinas *vizā inemine* tähendab 'kitsi inimene', ka *vizākķas* 'visa, kitsi'. Seda tähenduslikku arengut võib nähtavasti siingi seletada läti mõjuga, kuna lätis on selleks täpne vaste: *stķsts* 1. 'zäh, biegsam, nicht leicht zu brechen', vrd. *stķsts kuoks* 'visa puu' ja *stķsta dzvotķa*, nagu e. 'visa hing', kuid 2. 'karg, geizig' (nagu leeduski): *stķsts saimnieks* 'visa (= kitsi) peremees'. Fraseoloogilise laenamise poolt kõneleb siin õige kitsas levik läti keelega kokkupuuteis oleva alal, kuid teiselt poolt peame tähendama, et Wiedemanni sõnastiku põhjal samasugune areng on sündinud adjektiivis *sitķe* 1. 'zäh, elastisch, biegsam' jne. 2. 'geizig, engherzig'.

Et ka liivi fraseoloogias ja süntaksis ilmneb tugev läti mõju, on iseenesest mõistetav, kuid kõige huvitavam selles mõttes on läti keel ise, kuna siin need nähtused, kui nad on üldlätilised, peavad olema väga vanad, ja siin võib kohe päevakorraale tekkida läänemere-soomelise substraadi küsimus. Sellepärast käesoleval korral piirdumegi läti keele vaatlemisega ning püüame leida mõningaid laiemat põhimõttelise tähtsusega kriteeriume ning ka huvitavaid üksikjuhtumeid.

Seda, mis meile läti väljendusviisides paistab kõigepealt läänemere-sm. keeltele üllatavalt sarnasena, võiksime nimetada piltlikkuseks või konkretismiks, nii nagu see ilmneb mitmesuguste kehaosade nimetuste tarvitamisel. Läänemere-soome keeltes need teatavasti omandavad sageli isegi post- või prepositsioonidega võrdse tähenduse, nagu 'kõrval', 'peal', sm. 'rinnalla' jne. Laseme järgneda kohe näiteil, kus läti keel erineb põhjalikult leedu keele pruugist, kuid ühineb eesti-liivi keelega, mis neil puhkudel on ilmsesti laenude andjad:

**käsi:** *ruoka labi tet* 'käsi käib hästi', *vīram bij amats ruokā* 'mehel oli amet käes', *ruoka meklēt* 'kätte otsida', *ruoka dabūt* 'kätte saada', *Akmentiņš vilka rokās cimds* (V. Lācis, Zv. dēls 92) 'A. tõmbab kindad kätte'.

**jalg:** *kurpes, zeķes aut kājās* 'kingi, sokke panna jalga', *zābakus apmaukt kājās* 'saapaid tõmmata jalga', *man nav bikšu kajiņa* 'mul pole pükse jalas'.

**pea:** *cepure viņam ir galvā* (Janševskis, Līg. I 80) 'müts on tal peas'.

**suu:** *muti duod* 'suud anda', vrd. ka *mutēt* 'suudelda'.

**nāgu:** *brālī bijusi vienuos sejuos* 'vennad olnud ühte nägu', *viņa ir savas mātes pasejā* 'ta on oma ema nägu'.

**kael:** *sakāruši zirgiem kakla zvārguļus* (Janševskis, Līg. I 370) 'ripitanud hobustele kaela kuljused'.

**selg:** *melnas drēbes mugura, tīri salmi vederā* 'mustad riided seljas, tühjad õled kõhus', *sadabāja no veca saldata art viņa agrāko šineli un uzvilka to Maušim mugurā* (Janševskis, Līg. I 379) 'sai vanalt sõdurilt ka ta endise

siineli ja tõmbab selle Moosesele selga', *uzsēdas Zapele* 'ei sir-dzinam muguru' (ibid. I 296) 'istub Z. jälle hobusele selga'.

Kuiigi kõik eespoolesitatud näited ei ole ühesuguse veen-vusega, etneti laenamine ei tohiks olla kaheldav vähemalt juhtudel, kus balli resp. indo-euroopa keeltes vastav spetsi-aalne verb ise juba tähendab seda, mida läänemere-soome keeled väljendavad parafraasi kaudu: lätl *aut* 'jalgu kinni panema' *uzvilkt drēbes* 'Kleider anziehen' ehk lihtsalt *apvilkties* id, *apmaukt* 'midagi üle tõmmata ümmargusele asjale' jne. Sellistel puhkudel lätis eesti-liivi mõjul kor-ratakse veel suurema piltlikkuse taotlemiseks neid keha-likkime nimetusi, mille ümber sünnib tegevus. Nagu tähen-damine, on leedu keelele selline pruuk võõras.

Väga väärtuslikku aineklikku laenusuhete määritlemisel pakuvad erilised fraseoloogilised vormelid, mis omased vaid ühele poolele naaberkeelist. Esitame siin lätl kohta ise-loomulikkude ja kindlamate näiteina kolm läänemere-soome-list laenu:

*mehcle minna: iziet vīrup* (Janševskis, Ltg. I 70) ehk *aizietu vīra* (Janševskis, Dzimtene II 315). Selle kõrval võib lätis veel öelda *pie vīra (vīra) tet* ehk *pie vīra (pie sievas) tikt*. Neis väljendeis näeme ilmsesti meie allatiivi tõlget, kuna leedus vastava mõiste väljendamiseks tarvita-takse hoopis teistsugust verbi: (*iš-, nu-*) *tekēti už vyro* ning ka slaavi vastavais konstruktsioonides tarvitatakse hoopis erinevat prepositsiooni kui lätis, näit. poolas *wyjšć za mąż* (samuti venes). Viimane pruuk esineb ka leedus: *eiti už vyro*, kuid siin on võimalik jälle slaavi mõjustus. Et lätl konstruktsioon seejuures on õige varakult laenatud, näitab postpositsiooni *-p* tarvitamine (*vīrup*), mis lätis on säilinud üksikuis kivenenud väljendeis ja ka leedus esineb täiesti elujõulisena ainult vanas keeles ning praegusel ajal vaid üksikuil keelesaartel Vilnomaal. Meil on lätis põhjust kõnelda eesti-liivi laenust seda enam, et lätlased samast allikast on ju laenanud veel tähtsa abielualale puutuva termini *laulāt* 'trauen'.

**viga olema**: *kas man vainas nedzivuot pie bagāta saimnieka* 'mis mul viga mitte elada rikka peremehe juures', *kas Alisei vainas?* 'mis Aliisel viga?' (Lācis, Zv. dōls 137). Võrreldagu sm. *mikā sinun on vikana?* Seesugune väljendusviis puudub aga mitte ainult leedus, vaid ka muis meie indo-eur. algupäraga naaberkeeltes.

**habet, juukseid ajada**: *bārzdu viņš nebūt nedzina kārtīgi katru svērtu* (Janševskis, Dzimtene II 289) 'habet ta sugugi ei aja korralikult igal pühapäeva hommikul'. Kahtlemata on meil siin tegemist läänemere-sm. laenuga, kuna balti kehtel endil on olemas habemeajamise mõiste väljendamiseks eriline verb: leedus *skusti*, ja ka lätis võib *bārzdu dzīt* asemel öelda *bārzdu skust*. Vrd. ka lätis *skutenis* 'habemenuga'. Samast allikast on lätis laenatud väljend: *matus dzīt* 'juukseid ajada'. Jällegi on siin baltlasil olemas oma verb: leedu *kirpti* 'lõigata kääridega, pügada' (*kirpėjas* 'juuksur'), kuna lätis verbi *cirpt* ei tarvitata enam harilikult inimestest kõneldes.

Kõigi eespoolesitatud laenujuhtude peamiseks kriteeriumiks on meile väljendusviisi erandlikkus.

Eri tõkelaenude rühma moodustavad liitsõnad, kus vahepealseks lüliks otsekohestele tõlgetele on üksikud sõnalaenud, mida tarvitatakse ka liitsõnus sama naaberkeele eeskujul, näit. *kunnacis* 'konnasilm', kusjuures esimene osa on laen e. *konn* > l. *kunna*.

Tõelisist tõkelaenudest nimetame aga siin näitena liitsõnalisi taimenimetusi, kus kokkusattumine eesti-liivi ja läti keele vahel ei tohiks olla lihtne juhus, olgugi et siin on raske leida erilisi laenu kriteeriume:

*lacauzas* 'Trespe' = e. *karukaerad* id. (vrd. ka *lācene* 'Sumpfbrombeere' ja e. *karuvabarn*); *tuklape* (just ka Salatsi murdes!) 'Huflattich' = e. *paisuleht* id. (selle kõrval lätis ka *tūkuma zale*); *ugunšpuķe* 'Hahnenfuss' = e. *tulilill*; *darvaspuķe* 'Pechnelke' = e. *tõrvalill* (?); *čāšku* (zalkšu) *uoga* 'Einbeere' = e. *ussimari*; *vānags* (< *varn-nagi*) 'eine Grasart' = e. *varesejalg*. Võrdle ka l. *kaņupkauls* 'der Hanfstengel' ja e. *lina*-, *kanepiluu*.

Liitsõnaliste tõlgete hulka kuulub õieti ka läti abstraktse

noomeni moodustamine *diena* 'päev' -sõna abil, kus viimane on muutumas sufiksiks. Nimelt praeguste liivlaste maa-ala lähedal Aizupe vallas (Talsi maakonnas) esineb Endzelin-Mühlenbachi sõnastiku järgi *slima diena* 'die Krankheit', millele vastab täpselt liivi *rujāpāva* 'haigus' 141. Vrd. ka liivi *tierapāva* 'tervis'. Et lätlased on siin laenanud liivist, aga mitte ümberpöörduvalt, seda asjaolu näib kinnitavat sama liiki liitsõnade esinemine vanus eesti isikunimedes nagu *Vilipādev* (= 'viljarikkus, jõukus') ja (*Ānnepādev* (= 'õnn, õnnelikkus'). Vt. J. Mägiste, Eesti-päraseid isikunimesid (1929), lk. 52, 53.

Peale otsekoheste tõlkekonstruktsioonide ja tõlgitud liitsõnade leiame lätis ka selliseid nähtusi, kus ühisbalti sõna on eesti-liivi keelte mõjul omandanud erilise arengulise varjundi. On sündinud tuntav tähenduse laienemine võrreldes leedu keelega:

**küll** ja **küllalt**: mõlema mõiste väljendamiseks lätis tarvitatakse adverbi *gan*, näit.: *gan man, gan man šim vakaram, gan biju dziedājuse, gavilējuse* 'küllalt mulle, küllalt mulle täna õhtuks, küllalt olen laulnud, küllalt ilutsenud', kuid selle kõrval sageli e. *küll* 'wohl, schon' tähenduses: *gan jau nuodzvuošu savu māžu klibuodama vien* (Janševskis, Lig. I 469) 'küll juba oma ea ära elan, longates vaid'; *redzu nu gan, ka tu savu līgavu patiesi mīli* (ibid. I 460) 'näen nüüd küll, et sa oma mõrsjat tõesti armastad', *nē, nē, tā gan nē!* (ibid. I 164) 'ei, ei, nii küll mitte'. Ning samuti e. *küll* — *küll* tähenduses: *dzied gan meitas un sievas, gan puisī* (ibid. I 378) 'laulavad küll tüdrukud ja naised, küll poisid'. Et leedus *gana* tähendab ainult 'genug', iialgi mitte 'wohl, schon', on loomulikum siin eeldada läänemere-soome keelte mõju, kui Endzeliniga (tema sõnastikus s. v.) arvestada paralleelse arengu võimalust, nagu see on sündinud näit. taani ja norra keeles, kus *nok* tähendab 1. 'genug' ja 2. 'wohl, schon'.

**pūsti** = **vāga**: e. adverbile 'pūsti' vastab lätis *stāvus, stāvu*, näit.: *stāvu celties* 'pūsti tõusta', kuid ta on nagu eestiski omandanud ühtlasi varjundi 'sehr, übermässig': *augļu kuoki stāvu pilni* 'puud on vilja väga täis', *kalejs*



*bij stāvus bagāts* 'sepp oli väga rikas', vrd. siin eesti ütlust *pūsti hull* ja Wiedemannil: *pūsti nālg, pūsti varas* jne.

**otsas, otsa:** lātis sel puhul tarvitatakse sõna *gals*, kuna leedus *galas* peale 1. 'Ende, Schluss', 2. 'Stück', 3. '(End)zweck jne.' (nagu lātiski) harva tähendab puhtakujuliselt 'Spitze, das Äusserste'. Viimane on aga eriti levinud lātis ning omandanud siin isegi erilise tarvitamisviisi, mida Endzelin oma sõnastikus nimetab tarvitamiseks 'zur Bezeichnung des Winzigen, Nichtigen': *pa ausu galam dzirdēt* 'kõrva otsaga kuulda', *viņu nevaru ne acu galā ieredzēt* 'ma ei või teda silma otsaski näha'. Kas see ei ole mitte läänemere-soomeline? Ainult et lātis oleks see arenemine läinud veelgi kaugemale, näit.: *lai visu ko, to viņa nebūtu ne pa domu galiem varčjusi iecerēties* 'kõike, aga seda ei oleks ta võinud mõtte otsaski (= ilma otsaski) loota'. Võrreldagu ka: *nelaime nelaimes galā* 'õnnetus õnnetuse otsa', *nuo pirma gala* 'esiotsa', *lai tik pats zin, kā tikt galā ar Annu* 'teadku ise, kuidas Annaga otsale saada', *nav ne galu ne malu* 'pole otsa ega äärt' jne. Näeme, et selle sõna tarvitamise puhul muilgi juhtumel on lāti ja eesti-liivi keele vahel väga palju sarnasust.

**koos, kokku, koguni:** eesti resp. teistes läänemere-sin. keeltes sõna *kogu* 'eine Menge, ein Haufen' on omandanud illatiivis ja inessiivis saksa 'zusammen' tähenduse. Samasugune protsess on sündinud ka lātis: *kuopā tikt* 'kokku sattuda', *kuopā ņemt* 'kokku võtma', *vai jau visi kuopā?* 'kas juba kõik on koos?' Isegi tähendus 'koguni' on lātis olemas, kuid lāti keele kohaselt väljendatakse seda samuti lokatiivi kaudu: *neplēs drēbi kuopā* 'ära kleiti koguni ära rebi', *dunduri ēd zirgu tīri kuopā* 'pärnud sõõvad hobused paljalt koguni ära'. Ja nagu eestis, tarvitatakse lātiski rõhutamiseks veel arvsõna 'ühte': *lai luopus sagriežnuot vienā kuopā* 'aetagu loomad ühte kokku', *te ir visi tautas slāņi vienkuopus* 'seal on kõik rahvakihid üheskoos'. Ka siin oletame lātis läänemere-soome naabrite mõju, kuna leedus vastav sõna *krāva* tähendab ikkagi kõigepealt 'hunnikut' ja niisugused väljendid nagu *krāvon susidēti* 'sich zusammenscharen' või *būti krāvoj* 'zusammensein' tähista-

vad ainult selle protsessi algust, mis lätis on arenenud. Eriti tähelepanuväärne on asjaolu, et leedus täielikult puudub võimalus seda sõna tarvitada imperfektiivsete verbide perfektivseks muutmiseks, nagu lätis, s. o. e. *koguni* ja sm. *kokonaan* tähenduses. Samuti peame rõhutama, et leedu *kruva* kunagi ei esine liitsõnuseks nagu lätis: *kuopdarbs* 'koostöö', *kuopdzrve* 'kooselu' jne.

Põhimõttelise tähtsusega on üks eriline juhus:

e. veel ja läti vēl on väga huvitavad oma tähenduste kokkusattumisega. Meil lmsm. keelte poolel on sel korral tegemist vana balti laenuga, ometi läheb siin läti keel jällegi koos oma laenajate keeltega, kuna leedus vēl tähendab vaid 'jälle', missugune varjund lätis on hoopis kadunud (selle asemel esineb *atkal*). Võrreldagu näit. järgmisi läti tarvitamisviise: *jau saulīte Vāczemē, es vēl jāras līkumā* 'juba päike Saksamaal, mina veel mere lahes', *ar vēl lielākiem vārtiem* 'veelgi suuremate väravatega' (leedus komparatiivi puhul ainult *dar* < *dabar* võimalik), *ja jau tavlem gudriem braliem nevēdas, kur nu vēl tev!* 'kui juba sinu tarkadel vendadel ei vea, kuis siis veel sinul!' Kuidas peame nüüd käsitama niisuguseid juhtusid, kus balti laenu tähendus läänemere-sm. keeltes langeb kokku ainult läti keelega? Kas peame siin eeldama otsekohest laenu ainult läti keelest või on võimalik, et läänemere-sm. keeled ise on hiljem mõjustanud läti keeles selle laenamise esemeks olnud sõna tähenduse arengut? Meil on kahjuks liiga vähe seesuguseid juhtusid, et teha mingisuguseid põhimõttelisi järeldusi.

Süntaksi alal on meil lätis väga üllatav teatud substantiiviliigi tarvitamine atributiivselt. See on nimelt äärmiselt silmatorkav *nomen agentis*'e puhul, mis tuletatud sufiksiga *-rjo-*, resp. *-ajo-* või *-tājo-*<sup>7</sup>. See vastab väga kenasti eesti *ja*-kujulisile tegijasõnule, ja et leedus selline tarvitamisviis ei ole sugugi võimalik, oleme õigustatud mõtlema jällegi lmsm. keelte mõjustusele lätis, kuna pealegi mõlemapoolset sufiksita vahel on väga palju häälikulist sarnasust:

<sup>7</sup> J. Endzelin, Lett. Gramm., § 134, 135.

*pereja vista* 'hauduja kana', *dējeja pile* 'muneja part' (selle kõrval *dējga p.*), *dīdzējs grauds* 'idaneja tera', *auglējs bērns* 'kasvaja laps' jne. Peame üldse rõhutama, et selle *nomen agentis*'e tarvitamine on eriti armastatud võte läti rahvalaulus, kuna leedus ta üldse on tarvitusel hoopis piiratumal kujul<sup>8</sup>. Kuid võrdleme läti rahvalaulus: *tas jau vairs nebās lakta lēcējs* 'sellest juba enam ei saa õrrele lendajat', *lai stāv meita vainagā, kad nav laba jēmējiņa* 'las seisab tüdruk pärja all, kui ei ole parajat võtjat (= peigu)', ehk: *kavēji* pl. 'taplejad' (= virmalised, vrd. Wied. 'taevas tapleb'<sup>9</sup>), *ceļa gājējis* 'teekäija' jne.<sup>10</sup> Nii siis näeme kui tihedalt läti keel ühineb siin eesti keelega. Leedus seda *nomen agentis*'t asendab sel puhul harilikult partitsiip, ja olgugi et lätis siin käsitletud *nomen agentis* on väga suurel määral säilitanud ka muidu verbaalse iseloomu<sup>11</sup>, näib meile siiski usutav, et lätis see partitsiibile peaaegu võrdne *nomen agentis* on oma süntaktilise arengu võlgu läänemere-soome keelte mõjule, kus *ja*-lõpulise *nomen agentis*'e tarvitamine partitsiibi funktsioonis on pärit juba algsoomest (vt. H. O j a n s u u, Mikael Agricola kielestā, lk. 141). Säärane pruuk on lätis väga silmatorkav, soome-ugri keeltes on aga teatavasti adjektiiv ja noomeni vahetõrge hoopis likviidsem. Muidugi aga ei pea arvama, nagu indo-euroopa keelis tuletatud noomeneid üldse ei oleks võimalik teatud puhkudel tarvitada adjektiiv funktsioonis (vt. J. L o h m a n, Sexus und Genus [1932], lk. 23). Esitame leedu keele kohta siin näitena Kurschat'i sõnastikust *pereklė višta* 'Bruthenne', mis vastab läti *pereja vista*. Läti keele pruugi erakordsus seisab aga selles, et see protsess on sündinud just *nomen agentis*'ega ja pealegi nii laialdasel määral.

Teise huvitava süntaktilise juhtumina mainime asjaolu, et lätis interrogatiiv-indefiniitne pronoomen *kas* on osa-

<sup>8</sup> A. Leskien, Bildung d. Nomina im Litauischen, lk. 337.

<sup>9</sup> A. Saareste vastava keelekaardi põhjal on seesugune väljend omane Läänemaa murdele.

<sup>10</sup> Vrd. ka Endzelīns-Mūlenbachs, Latviešu gramatika (1928), § 233.

<sup>11</sup> J. Endzelin, Lett. Gramm., § 134.

liselt omandanud relatiivse tähenduse (= läti *kurš*): *es nocirtu to kociņu, kas aug cēla malīnā* 'ma raiun maha selle puukese, mis kasvab tee ääres'. Nagu lätigi keeleteadlased arvavad, on see areng hilisem<sup>12</sup>. Meie arvates on ta küll mõjustatud liivi-eesti keelest, kus teatavasti interrogatiivse ja relatiivse pronoomeni vahel ei tehta mingit vahet. Selle tõenduseks võiksime esitada ühe, ainulaadse juhu, mis omane lätile ja tema läänemere-soome naabreile, s. o. juht, kus pronoomen läti *kas* ja e. *mis* korratakse substantiivi või adjektiivi eel erilise rõhutamise taotlemiseks: *Anniņa liekas gultā un ir slima kas slima* 'Annikke jääb voodisse ja on haige mis haige', *sudrabs kas sudrabs* 'hõbe mis hõbe' jne. See on nii eriline pruuk, et siin laenamise eeldamine näib olevat paratamatu. Vrd. leedus sel puhul *kaip* 'kuidas', nagu on saksas ja venes.

Kõige huvitavam punkt eesti-liivi ja läti ühises süntaksis on siiski *modus relativus*. Kuna see küsimus mõlemalt poolt nõuab veel põhjalikumalt ajaloolist valgustamist<sup>13</sup>, on raske siin midagi kindlat öelda võimaliku eesti-liivi mõjustamise kohta. Eriti raske on see sellepärast, et läänemere-soome keeltes endis *modus relativus* esineb ainult eesti-liivi keele alal. Mis puutub aga läti keelde, siis on siin võrreldes leedu keelega sündinud tuntavaid muudatusi, millest mõned siiski üllatavalt meenutavad eesti-lv. olukordi.

1. Leedus on partitiip alati nominatiivis ning kongrupeerub geenuses ja numbruses subjektiga. Lätis aga, välja arvatud mõningad murded ja 17. sajandi tekstid<sup>14</sup>, on see püsinud vaid minevikus. Seevastu olevikus ja tulevikus on üldistunud muutmatu vorm, mis lõpeb *-t*-ga ja on nähtavasti algupäraselt = *ak. sg. mask.* Samuti on ju lugu eestis: minevikus nominatiivne *-nud*, kuna olevikus ja tulevikus on partitiiv *-vat*. Tähelepannev on ka läti *-uot* ja eesti *-vat* geograafiline levik. Läti *-uot* esineb kesk-lätis (sealt ka kirjakeeles), nn. Liivimaa livoonia murdeis

<sup>12</sup> Endzelīns-Mūlenbachs, Latv. gram., lk. 142.

<sup>13</sup> Vt. M. Airila, Viron kielen *oratio obliqua*'sta (1933) ja J. Mägiste põhjendatud arvustust selle üle EK 1934, nr. 2.

<sup>14</sup> J. Endzelin, Lett. Gramm., § 766 jj.

ja ainult mõningais ülem-läti murdeis (Alüksne, Auguliena jt.)<sup>15</sup>. Just Läti kagu-osas puudub see tüüp ja esineb kõigepealt endisel liivlaste ja eestlaste maa-alal. Eestis on aga *-vat* ka just levinud peamiselt lõunamurdeis (vt. Airila, tsit. kohas).

2. Lätis võib *modus relativus*, vastandina leedule, esineda ka preteeritumi passiivis. J. Endzelini grammatikast (vt. lk. 764) ei ole mitte selge, kuivõrd see pruuk on levinud murdeis. Ka puuduvad meil selle kohta uurimused eesti murdeist. Ometigi on see kokkusattumine eesti ja läti vahel väga tähelepandav: *kā apcietanātais gribāts vest uz muižu, tā cēla izbēdzs* 'kui vangistatu tahetud viia mõisa, põgenenud ta teel ära'. Eesti kirjakeeles on see igatahes üldine nähtus.

3. J. Endzelin oma grammatikas, § 769 tähendab, et mõnes ida-läti murdes (Alüksne, Läsbergis, Jaun-Ruoze jt.) kivilinenud futuurumivorm asendatakse vastava preesensivormiga, kusjuures tuleviku mõiste selgub kogu kontekstist või tulevikku osutavast sõnast, näit.: *viñš reitu braucut* (Jaun-Ruoze jm.) 'ta homme sõitvat'. Ei ole vist kahtlust, et neis Eesti piirile lähedais murdeis võime tuleviku vormi puudumist seletada eesti murrete hilisema mõjuga. Ühtlasi tõendab see juhtum aga, et *modus relativus*'e arengus läti ja eesti-liivi keele vahel ka vanemal ajajärgul ühised kokkupuuted olid täiesti võimalikud.

P. Arumaa.